

КОНЦЕПЦІЯ ТЕЗАУРУСА ПОЕТИЧНОЇ МОВИ ДМИТРА ПАВЛИЧКА

Поетичний доробок Дмитра Павличка — неоціненний внесок не лише в розвиток української літератури, але й української літературної мови. Лексикон Д. Павличка як динамічна система з виразними вподобаннями в словотворенні, слововживанні заслуговує на детальну лексикографічну розробку.

Українська лексикографія ХХ століття збагачена рядом словників митецької творчості видатних майстрів художнього слова. За будовою і спрямуванням їх можна поділити на два розряди: 1) тлумачні (пояснювали лексику, уживану у творах українських поетів і письменників); 2) словопоказачки (фіксували місце вживання певної лексики). Обидва підходи цілком прийнятні, і основи, закладені в них, можуть служити для створення іншого типу словника — тематичного, в якому досліджуваний матеріал подається тематичними блоками. Уважаємо за доцільне укладання тематичного словника — тезауруса — поетичної мови Дмитра Павличка.

Ключові слова: лексикографія, лексикографічний опис, тезаурус, поетична мова.

Телєжкіна О. А. Концепция тезауруса поэтического языка Дмитрия Павлычко. Поэтические произведения Дмитрия Павлычко — неоценимый вклад не только в развитие украинской литературы, но и украинского литературного языка. Лексикон Д. Павлычко как динамичная система с выразительными предпочтениями в словообразовании, словоупотреблении заслуживает детальной лексикографической разработки.

Украинская лексикография ХХ века пополнена рядом словарей творчества известных мастеров художественного слова. По структуре и направленности их можно разделить на два разряда: 1) толковые (поясняли лексику, употребляемую в произведениях украинских поэтов и писателей); 2) словоуказатели (фиксировали место употребления той или иной лексики). Оба подхода вполне приемлемы, и основы, заложенные в них, могут служить для создания иного типа словаря — тематического, в котором исследуемый материал подается тематическими блоками. Считаем целесообразным создание тематического словаря — тезауруса — поэтического языка Дмитрия Павлычко.

Ключевые слова: лексикография, лексикографическое описание, тезаурус, поэтический язык.

Telezhkina O. O. Concept Thesaurus of Poetic Language of Dmytro Pavlychko. Poetic heritage of Pavlychko is an invaluable contribution not only to the development of Ukrainian literature, but of Ukrainian literary language too. Vocabulary of D. Pavlychko is a dynamic system with distinct preferences in word formation and discourse and it deserves detailed lexicographic development.

Ukrainian lexicography of 20th century is enriched with a number of vocabularies of works of outstanding masters of artistic expression. According to the structure and orientation the vocabularies can be divided into two categories: 1) explanatory ones that explained the lexis used in the works of Ukrainian writers and poets, and 2) indexes of words that fixed place of lexis use. Both approaches are acceptable, and their foundations can serve to form a different type of vocabulary — a thematic one — where the studied material is presented in thematic blocks. We consider it appropriate to conclude a thematic vocabulary — thesaurus — of poetic language of Dmytro Pavlychko.

Keywords: lexicography, lexicographic description, thesaurus, poetic language.

Поетичний доробок Дмитра Павличка — неоціненний внесок не лише в розвиток української літератури, але й української літературної мови.

В.М. Русанівський назвав поезію Д. Павличка «живою історією мови» і наголошував на тому, що Д. Павличко є тим поетом, творчість якого виразно віддзеркалює сучасність, чітко відбиває ритм часу і без неї не можна говорити про літературно-мовний процес, про живу історію української літератури і літературної мови [6: 240]. У зв'язку з цим актуальним видається питання наукового дослідження поетичної мови митця (оригінальних творів і перекладів), оскільки до сьогодні ця тема не піддавалася вивченню, і створення словника, який дасть можливість всебічно уявити вагомість поетичного слова Д. Павличка, схожого на своїх попередників і сучасників та відмінного від них.

Метою нашої розвідки є визначення засад створення словника поетичної мови Дмитра Павличка. Для досягнення цієї мети необхідно виконати такі завдання: з'ясувати тип такого словника, його класифікаційні ознаки, а також схарактеризувати особливості його макро- і мікроструктури.

Українська лексикографія ХХ століття збагачена рядом словників миттєвої творчості видатних майстрів художнього слова. У період із 1955 р. до 2003 р. були видрукувані такі словники: «Лексика «Енеїди» І. П. Котляревського: Показчик слововживання» (Харків, 1955), «Словопоказчик драматичних творів Лесі Українки» (Київ, 1961), «Словник мови Шевченка» (Київ, 1964), «Лексика мови Архипа Тесленка» (Харків, 1970), «Художнє слово Василя Стефаника» (Львів, 1972), «Словник творів Г. Квітки-Основ'яненка» (Харків, 1978–1979), «Поетичне слово Василя Симоненка: Словникові матеріали» (Красний Луч, 1995), «Фігури мови Тараса Шевченка» (Тернопіль, 1998), «Поетичне слововживання складних прикметників та дієприкметників» (Суми, 2001), «Словник поетичної мови Василя Стуса» (Київ, 2003). За будовою і спрямуванням їх можна поділити на два розряди: 1) тлумачні, що спрямовані на пояснення лексики, уживаної у творах українських поетів і письменників; 2) словопоказчики, що фіксували місце вживання певної лексики. Обидва підходи цілком прийнятні, і основи, закладені в них, можуть служити для створення іншого типу словника – тематичного, в якому досліджуваний матеріал подається тематичними блоками. Уважаємо за доцільне укладання тематичного словника – тезауруса – поетичної мови Дмитра Павличка. Як засвідчує О.О. Селіванова, «тезаурус є словником із понятійною диференціацією лексики на певними тематичними групами різного ступеня узагальнення й кількості... він дає змогу представити системні відношення, спостерігати рівневу організацію лексики, тобто є способом представлення семантичного простору» [7: 325]. Можливість створення тезауруса мови письменника підтверджують і С.Я. Єрмоленко, С.П. Бирик, О.Г. Тодор [3: 183]. На нашу думку, такий спосіб систематизації мовного матеріалу, джерелом якого є поетичні твори Дмитра Павличка, буде найбільш виправданим насамперед через те, що детальний опис лексичних одиниць і можливість установаження семантичних зв'язків між ними сприятимуть трактуванню поетичної мови митця як цілісної системи і невід'ємної складової української літературної мови.

Макроструктура словника складатиметься з таких частин: передмова, правила користування словником, корпус словника і прикінцевий текст

(алфавітний показчик). Корпус словника має складатися з таких тематичних блоків (всередині кожного блоку реєстрові слова і словосполучення подаються за алфавітом): застарілі слова; авторські новотвори; діалектна лексика; ономастикон; пейоративна лексика; епітети; порівняння; метафори; фразеологізми; поетична сполучуваність. Вибір таких тематичних блоків пояснюється тим, що Дмитро Павличко названі шари лексики активно використовує в поетичних творах як художні засоби і стилістичні прийоми, і вони, органічно поєднуючись, створюють особливий художньо-естетичний світ і складають гармонійну картину світобачення та світосприйняття поета.

Створення мікроструктури словника (словникової статті) здійснюватиметься відповідно до вимог лексикографічного опису: стандартність, економність, простота, повнота [10: 74]. Зважаючи на певну різномірність складників корпусу словника, будова словникової статті уніфікуватиметься в межах кожної тематичної групи.

Розглянемо приклади словникових статей у кожному тематичному блоці і з'ясуємо зони (розділи) [9: 27] їх пояснювальної частини.

Тематичний блок «Застарілі слова»

Пояснювана частина – реєстрове слово в початковій формі.

Зони пояснювальної частини: граматичні, стилістичні відомості про реєстрове слово, тлумачення його лексичного значення, ілюстрації з творів поета, які засвідчують уживання цього слова, джерело.

БУРЛАКА, *и, ч.* Людина без постійної роботи і постійного місця проживання.

З нею ріс, як з рідною сестрою,

І блукав по селах, як бурлака,

З нею пас я вівці за горою,

Разом з нею веселився й плакав (І, 1979: 9).

ЧЕРТОГ, *-у, ч., поет.* Розкішна, велична будівля, палац.

Сучасники мої, Ісус і Прометей,

Той – Господа слуга, а той – суперник Богу;

Той гине на хресті з любові до людей,

Той людству шле вогонь з небесного чертогу (Час, 2010: 20).

Тематичний блок «Авторські новотвори»

Пояснювана частина – реєстрове слово в початковій формі.

Зони пояснювальної частини: граматичні відомості про реєстрове слово, пояснення способу його творення із зазначенням твірного слова, ілюстрації з творів поета, що засвідчують уживання цього слова, джерело.

КОМП'ЮТЕРИ-ПРОРОКИ, складний іменник, утворений шляхом поєднання іменників *комп'ютер* і *пророк*.

Прийшли комп'ютери-пророки.

Усе, що буде, все назвуть... (Три строфи, 2007: 49)

ПРОКЛЯТЬБА, іменник до *проклясти*, утворений за допомогою суфікса **-б-**.

Розпластаний і битий на бетоні,

В тюрмі не плакав. Сорому й ганьби

*Боявсь, ховав свої плачі в долоні,
Палив себе сльозами **проклятьби** (Час, 2010: 8).*

Тематичний блок «Діалектна лексика»

Пояснювана частина – реєстрове слово в початковій формі.

Зони пояснювальної частини: граматичні відомості про реєстрове слово, тлумачення його лексичного значення, ілюстрації з творів поета, що засвідчують уживання цього слова, джерело.

КИПТАР, *-я, ч.* Традиційний одяг гуцулів.

Вона не плакала нітрішки,

Кусала з болю кулаки,

Тверда земля була за ліжко,

*Шорсткий **киптар** – за пелюшки (I, 1979: 36).*

Стоїть смерічка на горі

*В снігу, неначе в **киптарі**.*

І ми до неї в гості йдемо –

Вона росте, і ми ростем (II, 1979: 443).

КРИЇВКА, *-и, ж.* Місце таємного перебування когось чи зберігання чогось; сховок.

*В оточеній **криївці**, під землею –*

Сотенний і стрілець, як батько й син (Три строфи, 2007: 48).

МАРЖИНА, *-и, ж.* Худоба.

Ходять багацькії, діти до школи,

*Він із **маржиною** – в поле, й ніколи*

Не запитають, чи спав і чи їв... (I, 1979: 57)

Тематичний блок «Ономастикон»

Пояснювана частина – реєстрове слово у початковій формі.

Зони пояснювальної частини: тлумачення реєстрового слова, ілюстрації з творів поета, що засвідчують його вживання, джерело.

ВАТЕРЛОО. Селище за 20 км від Брюсселя, де 18 червня 1815 року у битві з об'єднаними англо-голландсько-пруськими збройними силами зазнали поразки війська Наполеона.

Гору насиплють з брустверів, де наша кров померкла

та ми вже не повернемось, хоч травами зійдемо тут

стократ

бо лев, одлитий із гармат,

*над **Ватерлоо** лежить, як Цербер біля виходу із пекла (Сонети, 2004: 188).*

КІБЕЛА. Фрігійська богиня, володарка гір і лісів, покровителька плодючості; увійшла пізніше в грецьку міфологію.

Всю ніч співають їм із нірок цвіркуни,

*Побільшує для них **Кібела** величава*

Владарство зелені, квітучий край весни (Сонети, 2004: 432).

СПАРТАН. Псевдонім Михайла Москалюка – командира сотні УПА імені Колодзінського, в якій служив у 1945 році Дмитро Павличко.

Моє життя, як дощ, веселе і похмуре,

Але не бачили мене майстри старі

*В полках Виговського, і в куренях Петлюри,
І в сотні Спаргана, де був я в тій порі* (Час, 2010: 7).

Тематичний блок «Пейоративна лексика»

Пояснювана частина — реєстрове слово в початковій формі.

Зони пояснювальної частини: граматичні відомості про заголовкове слово (за необхідності — стилістична характеристика (розм., зневажл., груб.)), тлумачення його лексичного значення, ілюстрації з творів поета, що засвідчують уживання цього слова, джерело.

КУРВА, *-и, ж., розм., зневажл.* Гуляща жінка, повія.

Та буде ще Європа — курва хижка —

Здивована, побачивши з вікна,

Як танки йдуть по вулицях Парижа,

Чужі, немов залізна сарана (Час, 2010: 21_).

Тематичний блок «Епітети»

Пояснювана частина — реєстрова одиниця-епітет.

Зони пояснювальної частини: класифікаційні ознаки за такими критеріями: а) рівень уживаності (постійний, оригінальний); б) за особливостями сприйняття (зорові, слухові, нюхові) [1: 38], ілюстрації з творів поета, що засвідчують уживання цього тропа, джерело.

ЗОЛОТЕ КОЛОССЯ, постійний, зоровий.

Коли ми йшли удвох з тобою

Вузькою стежкою по полю,

Я гладив золоте колосся,

Як гладить милому волосся

Щаслива, ніжна наречена... (І, 1979: 137)

БІЛІ БДЖОЛИ, оригінальний, зоровий.

В похмурий день роїлись білі бджоли,

Ішла зима з гуцульських бідних піль (І, 1979: 12).

ДЗВІНКА КРОВ, оригінальний, слуховий.

Вона дає моїй душі сіяння

І дбає, щоб не згаснула зарання

Відлита в слові кров моя дзвінка (Сонети, 2004: 40).

Тематичний блок «Порівняння»

Пояснювана частина — реєстрова одиниця-порівняння.

Зони пояснювальної частини: класифікаційні ознаки за такими критеріями: а) рівень уживаності (постійне, оригінальне); б) за особливостями вираження (сполучникові, безсполучникові, іменник у формі орудного відмінка, заперечні [1: 92]), ілюстрації з творів поета, що засвідчують уживання цього тропа, джерело.

ГРУДИ — ГРОНА ВИНОГРАДУ, оригінальне, безсполучникове.

Ой прийди до мене на розраду,

В тебе є слова — солодкі вина,

В тебе груди — грона винограду,

В тебе стан — тоненька яворина (І, 1979: 155).

СМЕРЕКА, НЕНАЧЕ СТОРОЖ, оригінальне, сполучникове.

*А та смерека, що стоїть,
Неначе сторож, біля хати,
Кричати мусила б, кричати
На все село: не спить! Не спить!* (Спочатку, 2009: 15)
Тематичний блок «Метафори»

Пояснювана частина – реєстрова одиниця-метафора.

У пояснювальній частині подаються тільки ілюстрації з творів та джерело.

ВОДА СЛЪОЗИТЬ

*А, може, в Конопот? Там річкова яруга
Сховала ворога, вода в траві сльозить* (Аутодафе, 2008: 30).

ВУЛИЦІ СМІЮТЬСЯ

*Одеські вулиці, як стиглі винограда,
Сміються. В щедрий сміх захована печаль* (Аутодафе, 2008: 30).

Тематичний блок «Фразеологізми»

Пояснювана частина – реєстрова одиниця-фразеологізм.

Зони пояснювальної частини: різновид за особливостями творення і функціонування (засвідчений у словнику; повна видозміна семантики через паралельне застосування фразеологічної одиниці (ФО) і вільного словосполучення; часткова зміна семантики ФО, залежно від контексту актуалізується пряме або переносне значення; створення оказіонального значення і розкриття його читачеві внаслідок пристосування ФО до конкретної ситуації; контамінація ФО; додавання іншої частини до ФО, що є іронічним коментарем до першої частини; синонімічна заміна компонента ФО; антонімічна заміна ФО; поширення компонентного складу ФО шляхом додавання нових елементів [4: 125–129], авторський), первинна форма фразеологізму (якщо фразеологізм трансформований), ілюстрації з творів, що засвідчують уживання фразеологізму і джерело.

НІ КРУТЬ АНІ ВЕРТЬ, у такому вигляді зафіксований в академічному фразеологічному словнику [8: 74].

Тут не зарадиш: ні круть ані верть.

Ще не такі повмирали, як я (І, 1979: 57).

ЧИ БУДЕ СИН, ЧИ БУДЕ МАТИ, ЧИ БУДУТЬ ЛЮДИ НА ЗЕМЛІ?!

створення оказіонального значення рядків Т. Г. Шевченка *І буде син, і буде мати, / І будуть люди на землі* і розкриття його читачеві внаслідок пристосування ФО до конкретної ситуації.

Але не скажуть автомати, –

Їх не цікавить взагалі, –

Чи буде син, чи буде мати,

Чи будуть люди на землі?! (Три строфи, 2007: 49)

КОХАННЯ ВИЛІКОВУЮТЬ КОХАННЯМ, авторський.

Приїдь до нас,

А я в селі

Найкращу дівчину

Посватаю за тебе!

Кохання виліковують коханням! (I, 1979: 133)

Тематичний блок «Поетична сполучуваність» (5: 210)

У цій тематичній групі за основу береться іменник і визначаються можливі варіанти його сполучуваності з іншими словами у поетичних текстах, що й підтверджується дібраними приклади.

Душа

— *Ви із Карпат? — І слова москвича*

Душу мою сколихнули (I, 1979: 13).

Ніби очі смерті, глянули на нього

Дула пістолетів у глибінь душі (I, 1979: 16).

Або — автодафе! Душа німа

Згортається в темнотах, як лілея (II, 1979: 31).

Душа єретика тій смерті рада —

Чи не майне де усміх на лиці? (Сонети, 2004: 11) та ін.

Таким чином, розглянутий матеріал підтверджує думку про те, що «лексикон Павличка — це рухлива, динамічна система з виразними вподобаннями в словотворенні, слововживанні» і заслуговує на детальну лексикографічну розробку [6: 243].

Крім запропонованого тезауруса поетичної мови Дмитра Павличка, вважаємо за можливе і необхідне створити частотний словник-словопоказник поетичних творів митця і в цьому бачимо продовження розпочатого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гетьманець М.Ф.** Сучасний словник літературознавчих термінів [Текст] / М.Ф. Гетьманець. — Х. : Ранок, 2003. — 160 с.
2. **Демська О.** Вступ до лексикографії: навч. посіб. [Текст] / О. Демська. — К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. — 268 с.
3. **Єрмоленко С.Я.** Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів [Текст] / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бирик, О.Г. Тодор. — К. : Либідь, 2001. — 224 с.
4. **Пономарів О.С.** Стилїстика сучасної української мови: підручник [Текст] / О.С. Пономарів. — Тернопіль : Богдан, 2000. — 248 с.
5. **Пустовіт Л.О.** Словник української поезії другої половини ХХ столїття: семантико-функціональний аспект [Текст] / Л.О. Пустовіт. — К. : Рідна мова, 2009. — 243 с.
6. **Русанівський В.М.** Поезія Д. Павличка — жива історія мови [Текст] / В.М. Русанівський // *Культура української мови* / За ред. В.М. Русанівського. — К. : Либідь, 1990. — С. 240–243.
7. **Селіванова О.О.** Лінгвістична енциклопедія [Текст] / О.О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2010. — 844 с.
8. **Фразеологічний** словник української мови [Текст]. — К. : Наукова думка, 1999. — Кн. 1. — С. 1–528.
9. **Шимчук Э.Г.** Русская лексикография [Текст] / Э.Г. Шимчук. — М. : Издательство Московского университета, 2003. — 320 с.
10. **Широков В.А.** Феноменологія лексикографічних систем [Текст] / В.А. Широков. — К. : Наукова думка, 2004. — 328 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. **Павличко 1979 I:** Павличко, Д. Вибрані твори у 2 томах [Текст] / Д. Павличко. — К. : Дніпро, 1979. — Т. 1. — 520 с.
2. **Павличко 1979 II:** Павличко, Д. Вибрані твори у 2 томах [Текст] / Д. Павличко. — К. : Дніпро, 1979. — Т. 2. — 480 с.
3. **Павличко 2004:** Павличко, Д. Сонети [Текст] / Д. Павличко. — К. : Генеза, 2004. — 536 с.
4. **Павличко 2007:** Павличко, Д. Три строфи [Текст] / Д. Павличко. — К. : Вид-во Соломії Павличко

«Основи», 2007. – 128 с. 5. **Павличко** 2008: Павличко, Д. Аутодафе [Текст] / Д. Павличко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 160 с. 6. **Павличко** 2009: Павличко, Д. Спочатку [Текст] / Д. Павличко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2009. – 128 с. 7. **Павличко** 2010: Павличко, Д. Час [Текст] / Д. Павличко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2010. – 112 с.

Тележкіна Олеся Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства та латинської мови, Національний фармацевтичний університет, Україна, м. Харків, вул. Пушкінська, 53.

E-mail: help@ukrfa.kharkov.ua

<http://orcid.org/0000-0002-2953-7368>

Telezhkina Olesya Olexandrivna – Ph.D in Philology, Associate Professor at the Department of the Ukrainian Language and the Latin Language, National Pharmaceutical University. Ukraine, Kharkiv, Pushkinskaya Str, 53